

Fekete J. József

„NAUSIKAA KOCSIJA UTÁN”

„Ez a földi világ okvetlenül már a túlvilág előképe, különben miért lett volna érdemes egyáltalán teremteni.”

Szentkuthy Miklós

Szentkuthy meghatározó idegenségérzetéből fakadó elvágyódás-szindrómája egy látszólagos ellentétpár, az *utazás* és a *szigetlét* ötvöződésében teljesedett ki és lombosodott inspiratív feszültségek és szenvedélyek burjánzó, belső botanikájává. Orpheus-élménye a *Szent Orpheus Breviáriuma* tíz részének öt kötete után végérvényesen összefonódott nevével. Nem véletlenül talált éppen Orpheusban rá a folyton kísértő alteregójára, hiszen a görög mitológia hőisében nem csupán az emberekre, a természet teremtményeire és a természetfeletti lényekre egyaránt hatással lévő művészet jelképe öltött antropomorf alakot, hanem az aranygyapjú megszerzésére induló – s hányattatott soruk által számos szigetre vetődő – argonauták csoportja tagjaként, a pokol mélyét is megjáró szerelmesként benne (is) szimbolizálódik a nagy utazó figurája. Az irodalmi Orpheus-terv azonban későbbi, mint az eddig kiadásra került napló-töredékek¹ zöme; csak 1937-ben született, amikor Szentkuthy Sótér Istvánnal tett nagy itáliai utazást. Addigra már megjelent a *Prae* (1934), *Az egyetlen metafora felé* (1935) és a *Fejezet a szerelemről* (1936). A keretes esszesorozat kipattanó ötletét Siennában sörözve azon nyomban el is mondta útitársának, hangsúlyozván, hogy a breviárium-jellegű mű megírásának egyfelől a Greco festészetében tapasztalható sűrítő kompozíció, másfelől Monteverdi Orfeo című operájának élménye a közvetlen ösztönzője. Ez utóbbiból ered az Orpheus elnevezés, illetve jelkép is, hiszen miként a Breviárium-sorozat 1939-es előfizetési ívében olvasható, „az alvilágban bolyongó Orpheus a világ sötét titkai közt tévelygő agy örök jelképe”.

Az eddig tanulmányozhatóvá vált naplójegyzetek ennek, vagy egy hasonló felhívási ívnek a tervét jelzik, dátumozatlanul, de az 1942-es feljegyzések között. A megjelent és a „tervezett” prospektus között lényegi különbség nincs, ám a három év eltérés némi zavart okoz tapogatózó filológiánkban. Az előfizetési ív ugyanis a Breviárium négy leendő fejezetét hirdette meg, a *Széljegyzetek Casanovához* címűt, mint 1939 áprilisában megjelenőt, illetve a három tervezett, az *Ágoston olvasása* közben, a *Vázlatok Tudor Erzsébet ifjúkori arc-*

képéhez és az *Orpheus tíz álarca* címűeket. Közülük az első valóban megjelent, az Ágoston olvasása közben csak a hagyatékából, 1993-ban került kiadásra, a Vázlatok Tudor Erzsébet ifjúkori arcképéhez a Breviárium ötödik részeként, *Cynthia* címen jelent meg. Az 1939-ben tervezett tíz álarc pedig végül is mi más lehetne, mint a Breviárium tíz fejezete. A sorozat-terv, látjuk, menet közben módosult, 1938-tól 1941-ig Szentkuthy megírta a *Széljegyzetek Casanovához*, a *Fekete reneszánsz*, az *Eszkoriál*, az *Europa minor* és a *Cynthia* című részeket, majd 1942-ben (amikor a napló szerint új prospektuson elmélkedett) megjelentette a *Vallomás és bábjáték* című nagyfejezetet, amivel egészen 1972-ig búcsút vett az óriáskompozíciótól.

Az Orpheus-bonyodalmat nyomon követni igyekvő filológiai kitérőtől forduljunk azonban vissza a mitológiához. A dalnok-utazó előképe Szentkuthy naplóillusztrációit értelmezve Odüsszeuszban tűnik fel, s a legbeszédesebben vall erről a kötet címlapjára került *Odisseus Nausikaa kocsija után* című illusztráció.²

Utazás, kísértő kéjek, boldog szerelem reménye, férfias próba – ezek Orpheus és Odüsszeusz közös párkái. Szentkuthy, meg kortársai sors-kihívásai talán árnyalatnyival eltérő felhangúak. Hiszen miért utazott Szentkuthy a 20-as, 30-as évek fordulóján? Amiért mindenki más: Európára hangolódni. Miként Füzi László jelzi naplójában³, kiutat keresni, párhuzamot találni. Ezen utazások egyikéről írta egyértelmű szókimondással Szerb Antal Budapestről Szentkuthynak Londonba: „Nagyon vágyódom Londonba. Részben oda és részint innen el.”⁴ A vágyott utazásokból nem sok, de mint majd látjuk, az életmű ihletéséhez éppen elegendő valósult meg. A diák Pfisterer Miklósnak a szüleivel 1925-ben tett szentévi itáliai utazása extatikus, élete végéig meghatározó élményévé vált. Velencét, Firenzét, Rómát, Pompeit, Assisit, Nápolyt teljes tárgyi felkészültséggel járta be, hiszen minden keze ügyébe kerülő, vonatkozó könyvet elolvasott. A Werbóczy Gimnázium diáklapjában megjelent élménybeszámolója volt élete első publikációja⁵, de az utazás mély benyomásai a tizenkilenc évesen írt *Barokk Róbert*⁶ című regényének alapmotívumaivá lesznek. Egyetemistaként 1928-ban apjával tett nagy európai körutat, megint csak inspiratív, hiszen az itáliai, franciaországi és angliai kalandozások idején pattant ki a *Prae* ötlete és hazatérte után hozzá is fogott a regény megírásának. Londonban a doktori disszertációjával⁷ kiérdemelt egyéves ösztöndíjjal járt (nászúton) 1931-ben, majd 1948-ban, miután megkapta a Baumgarten-díjat, és általános meglepetésre erről az ugyancsak egyéves útvjáról is hazatért Magyarországra. Az említett, Sötér Istvánnal tett körút mellett a 30-as években feleségével Genfben töltött több hetet a Magyar Külügyi Társaság pályázatának nyerteseként. Később letett az utazásokról, elég volt számára a mindent befogadó képzelete, nem vágyott a fizikai helyváltotatásra: a hatvanas években az Olaszországban élő lánya esküvőjére hagyta őt, Dollyt egyedül Milánóba utazni, noha Mariella visszaemlékezése szerint⁸ ő maga felesége nélkül képtelen volt egy lépést is megtenni!

Szentkuthy esetében az utazás más eredménnyel járt, mint Márainál, Illyésnél, Halász Gábornál, Szerb Antalnál, Németh Lászlónál, Vas Istvánnál, Cs. Szabónál meg a többi preregínusnál – a kiábrándulást hozta, az európai kultúra bámulatos emlékműveire Szentkuthy tapasztalatában rátelepedett az európai politika agyvakulásának minden civilizációból kiábrándító köde, ami

egyenesen vezetett az egyedüli lehetséges válaszúthoz, ismét Füzi László szavaival élve: a világirodalomban a borgesi modellben tisztelt virtuális valóságba való belépéshez. Az utazások után tehát a szigetre vonulás bizonyult egyedüli lehetséges választásnak. Ez a sziget-lét, miként Szentkuthy viszonylatában minden, különleges, sajátos és több oldali értelmezést kíván. Németh Lászlót az irodalomtörténet azon kevesek közé sorolja, akik bátorító szavakkal üdvözölték Szentkuthy munkáit, ugyanakkor nem bizonyítható, hogy Szentkuthy emiatt deklarálta volna Némethet „legjobb barátjaként”. Kapcsolatuk bensőségeségét az is szemlélteti, hogy Szentkuthy Németh halála után is fontosnak tartotta, hogy megválaszolja annak egy, bár ötven évvel korábban felvetett gondolatát. Egy vasárnap délután, felső-gödi közös sétájuk során Németh szembéállította a dunántúli tájak emberszabású mivoltát a végtelen tengerek, pusztaságok és alpesi csúcsok embertelenségével. „Én, válaszképpen, a szigetek iránti lírikusan megszállott rajongásomról beszéltem – írta Szentkuthy⁹: a párisi *Notre Dame* szigeten épült, Óccánia szigetei Földünk életének, koralloknak, őskori idoloznak titokzatos és »geo-vallomásos« csodái, Vénusz is Ciprus szigetét választotta, az Apokalipszist író szent János apostol Patmos szigetén hallgatott a Sas diktálására, kamaszkorom megvalósult álma Capri éjkék, mélykék, barlangos szigete volt, – és: nem sziget-e az öt világrész?”

Miként a sziget-lét sajátos megvalósulása az olvasás és az írás külön bejáratú világa, úgy ennek a sziget(en)-létnek igazi robinzoniádjá a naplóírás. A napló ugyanis egyfelől az elkülönülés, másfelől a kizárás műfaja: az *én* műfaja, a naplóíró felfokozott identitástudata inkább az *élet*, mint az *irodalom* irányába nyit kaput, noha a műfaj alapvető jellemzői, az esetlegesség, az akcidentális és a spontaneitás a viszonylagos rendszeresség, a fragmentáltság, a fraktál-jelleg, a kihagyásosság mind valami módon stilizálják az eseményeket, a történéseket, a tépelődések lejegyzését, még akkor is, ha a napló eleve nem művészi szándékkal készült. Szentkuthynak ugyanis a százezer oldalt meghaladó, még életében 25, illetve 50 évre zárolt óriásnaplója mellett van irodalmi szándékkal készített naplója is.

Amennyiben a regény az „alvilágban bolyongó Orpheus, a valóság sötét titkai közt tévelygő agy örök jelképe”, úgy a napló szigete „a gondolkodásnak élő ember Belső Tere. Így természetesen metafora is; a gondolkodás helyének és a meditáció önmagába fordulásának metaforája.” (Füzi László)

Egy köztes hely az ultra-titkos gyónás és a ledér exhibicionizmus között: „Akarom, hogy most, rögtön lássa az egész világ, amit ide feljegyeztem. Teatralitás? Kínoz, hogy ez csak napló, csak *outré-tombe*, és nem mű. Mikor naplót akarok kiadni, akkor a halált akarom legyőzni – látni akarok valami olyat, amit rendesen sohase láthat az ember: egy órát legalább a saját halála után.”¹⁰

Szentkuthy 1939-től vezette naprakész rendszerességgel és módszeresen naplóját. Amikor betegsége akadályozta¹¹, titkárának, Tompa Máriának diktálta gépbe a kötelező napi gyónás, önvizsgálat, reflexiók lecsapódásának diáriumát. Mindent le kell jegyeznie, mert csak az válik számára valósággá, amit leír – mondta el hatalmas interjú-vallomásában, a *Frivolitások és hitvallások*¹² (1988) oldalain. Természetesen nem csupán a dühödt lejegyzésvágy motíválta a naplóírását, hanem az önmagával és művével szembeni folyamatos elégedetlenségből eredő önvizsgálat és önelemzés, a vallomásos gyónásvágy is közre-

játszott. Elannyira, hogy egyre terebélyesedő életművét is a *naplóanarchia* műfaji megjelöléssel illette, s ezt a műfaj-ideált programszerűen is megfogalmazta: „Mindig a realitás és nem a fantázia: el tudom képzelni egész életművem, mint egy Montaigne- vagy Saint-Simon-féle óriásnaplót, melynek mámoros és önellentmondó kódája abban állna, hogy felkiáltanék: végre sikerült megtisztulnom a magam sem tudom, honnan szedett mű-(opus-)neurózistól, és átadom magam a tiszta, improduktív, írás-szűz életnek.”¹³

A szerző titkára, örököse, hagyatékának gondozója, Tompa Mária tíz Szentkuthy-könyvet rendezett sajtó alá, elfektetett, félretett regénykéziratokat dolgozott fel, amelyekkel lehetővé tette az életmű posztumusz kiteljesedését és az életmű percepciójának árnyalását. A *Frivolitások és hitvallások* címen közreadott hatszáz oldalas monstre-interjú megkerülhetetlenségével segítette ezt az árnyalást, illetve az egyes művek értelmezését, de az érdeklődés homlokteréből sehogyan se mozdult el a hozzáférhetetlen óriásnapló misztériuma. El egészen 1992-ig, amikor Tompa Mária a győri Műhelyben¹⁴ közre nem adott egy csokorra valót az író korai, zárolás alá nem került naplójegyzeteiből és -illusztrációiból. A kiragadott, kiemelt részletek azonnal párbeszédbe álltak a posztumusz kiadású regényekkel, aminek következtében a napló közlése esetleges folytatása iránti remények fokozódtak. A *Fájdalmak és titkok játéka* megjelenésével ezek a remények részben ugyan teljesültek, de ezzel egyetemben le is zárultak. Hiszen az olvasó éppen csak hogy belekóstolhat az ifjú Szentkuthy élesztőként dagadó érzelemmasszáját frivol vallomássá tagoló pazar, önmegszólító el-beszélésbe, máris azzal kell szembesülnie, hogy *folytatása 2013 előtt nem várható*. Ráadásul, hiába bízunk a *cenzúrázatlan* Szentkuthy megismerésében, Tompa Mária igyekezete ellenére az író lánya, Mariella Legnani (a szerző egyik jogutódja) kérése bizonyult döntőnek, így közöletlenek maradtak a napló azon részletei, amelyek „sértenék őt, valamint bizonyos személyeket, illetve közvetlen leszármazottaikat”. Az eredmény így sem felemás, a napló szövegének művi úton okozott folytonossági hiányai nem kétségbeejtők, nem sodornak az értelmezhetetlenség kátyújába, bár egyes megjelenítettek álnéven való szerepeltetése nem könnyíti meg a filológusok dolgát.

Ám, ha csupán felületes pillantást is vetünk az egyre satnyuló könyvszakma produktumai közül minőségével, megmunkálásával, szerkesztésével messze kitűnő kötetre, világossá válik, hogy nem is a szürkehályog-jelölt filológusok számára készült, hanem azoknak, akik szeretik Szentkuthyt.

A kötetben az 1925–31 között, és a negyvenes évek elején keletkezett, zárolásra nem került naplójegyzetek szerkesztett szövege, az ugyanebben az időben készült mintegy kétszáz illusztráció reprezentatív része, néhány családi fotó és pár ifjúkori vers kapott helyet, mintegy kiemelve, hogy Szentkuthy esetében elválaszthatatlan egymástól a verbális és a vizuális fogalmazás. Fiatal, alig tizenhét éves múlt fiú naplója került az olvasó elé, ezért nem meglepő a bejegyzések extatikusága, maró öngúnyba torkolló iróniája, a folytonos ontológiai elmélkedések gyónásba forduló vallomásossága, a halleluják és átkok kaleidoszkóp-szerű fraktálja. Tompa Mária ki is dolgozta a napló rétegeződési szintjeinek rendszerét:

„1) szubjektív, majdnem gyermekien érzékeny, hol szélsőségesen lelkesedő, hol felháborodó szerelmi-érzelmi vonal (Dollyval a viharos kezdetek után

pontosan hatvan évig éltek együtt, végig ritka és minden hányattatásnak ellenálló, például erős érzelmi kötődés volt közöttük!)

2) a kamaszkor végén a kozmikus otthontalanság megélése, az élethelyzetek és kapcsolatok szinte a neuroziséig széttépedesett elemzése,

3) az egyetemi évek alatt Pfisterer Miklós éresét, íróvá fejlődésének szenvedésteli pillanatait érzékeli a napló olvasója,

4) fontos irodalmi (gyakran vázlatos) jegyzetek, melyek készülő műveire, elsősorban a Prae-re vetnek fényt,

5) karikatúraszerű portrészorozat az 1931-es budapesti irodalomtörténeti kongresszus nagynevű résztvevőiről, illetve az életében fellépő más alakokról.”

Laikus olvasóként természetesen nem kötelezően ilyen strukturáltságában éljük meg Szentkuthy fiatalkori naplójegyzeteit.

Szentkuthy életében és vele párhuzamosan művében a rend és a nyugalom megteremtője a harmonikus szerelem, a homo humanus és humana legőszintébb, több mint fél évszázadon át intenzíven megélt szerelme volt: Dolly, vagyis Eppinger Dóra, akivel 1928-ban ismerkedett meg. Alakja már a *Praeben* megjelenik¹⁵, majd ő a gyászoló kis menyasszony a *Fejezet a szerelemről*-ben¹⁶, valamint a novellák Vivienjét is Dollyról mintázta, de Naplójából, interjúiból többet tudunk meg felőle. Szentkuthy a még kamaszkorában fogalmazott Barokk Róbertben kidolgozta a gátlástalan erotika, a vallásos askétizmus és a harmonikus szerelem egymást kizáró ellentétét, illetve az előző kettőnek a harmadikban való feloldását. A regény megírását követően a szerzőt folyton izgató hármasság valamelyest módosul, ilyen képzetben jelenik meg: *Mű + Dolly + Krisztus*. S e három szó vezérelve lesz, meghatározza Szentkuthy irodalmi programját, morális alkatát, életvitelét.

Dolly nem csupán Szentkuthy karitászigényét, önjajándékozás- és egymást tanítás-mániáját egészítette ki, hanem szellemi és anyagi támogatást is adott a hatalmas Szentkuthy-életmű létrehozásához. Neki köszönhető a magánkiadásban megjelent *Prae*, *Az egyetlen metafora felé*, a *Fejezet a szerelemről* és a *Szent Orpheus Breviáriuma* első hat füzetének a kiadása. A harmonikus együttélést azzal is támogatta és erősítette, hogy bár „széljegyzetek mellett”, de jóváhagyta férje kalandos szerelmi életét. Megadta neki a nőket, akik állandó rajongással vették körül az író, még nyolcvanévesen is. Szentkuthy csúnyának vélte magát ifjúkorában, a nők bizonyításképpen kellettnek neki. Sikeres hódításait ezzel a mondattal jelentette be: „Egy újabb virágszál a bandza kisfiú sírján.” Az évek múltával azonban a nők már nem a pszichológiai igazolás feladatát töltötték be, hanem – mint pillangók a lámpafényt – természetes lételemként vették körül a vonzó szellemű embert.

Naplójából megtudjuk, hogy Dolly még a házasságkötésük előtt is cinkos volt leendő élettársa kalandozásaiban. Az 1930. november 3-i, vasárnapi bejegyzésben olvashatjuk a következőket: „Múlt szombaton Dollytól kölcsönkértem 10 pengőt, hogy egy kurvához mehessek este, a vele való ölelkezés után. (Először 50 pengőt adott, de felváltottam, hogy ne legyen nálam, és hogy a kurvának ne kelljen visszaadni.)

Mentem is: fekete félperzsában, nagyon szép, nem kurvás arc, szőke, vörös haj. Nagy szoba: párnák, lámpa, magas tükör, diffúz kék . . . fény, teste a

tükörben . . . cigaretta, füstszerű atmoszféra – patina a testén. („Jól basszál!” – 2 gumi!)” Ezt követően, 1930. december 12-én, egy délutáni naplóbejegyzésben: „(Egész héten tripper-félelmek, pedig 2 gumit használtam.)” Az idézetben talán nem is a pénzért vett szerelem eszmei tisztasága és a szerző valós betegség-félelme kell hogy izgassa a filológust, az olvasót, hanem az a tény-szerűség, ami a Napló aprópénz-jegyzetét irodalomba transzponálja. *Az alázat kalendáriuma* ugyanis visszatükrözi ezt a részletekben is a legrészletesebben számító egyéniséget megjelenítő epizódot: „Belenyúltam a zsebembe, és éreztem, hogy csak nagy pénz van nálam: azt nem jó kockáztatni a Miss-szel való kémiaiban, bementem hát régi könyvkereskedőmhöz egy pinceboltba hogy felváltsam.”¹⁷ Szinte folytatódik, kiegészül a Naplóban megkezdett történet.

Szentkuthy korai regényeiből, a *Barokk Róbert*ből, valamint a *Narcisszusztükréből* egyértelműen kitűnik, hogy a serdülő ifjú igencsak ambivalens viszonyban élt édesapjával. Pfisterer Lajos egyszerre volt különös és külön; elszegényedett családjának dzsentrí-modora és a lecsúszottság miatti önkínzása komoly belső válságokban tombolt benne. „Rangon alul”, szerelemből házasodott, viktoriánusan szemérmes felesége, Götzler Gizella és közöttük azonban állandó szótlán feszültség vibrált. A gyermek, majd ifjú Pfisterer Miklós ebből a szótlán, ingerszegény, az életet nem élő, hanem csak elviselő környezetből a fantázia, a könyvek, a művészet buján termő szigetére menekült. „Ki a szülői ház gyilkos kazettájából, ki, ki a halálbélelt konzerv-skatulyából, az emberek közé!” – jegyezte naplójába 1929. március 16-án, hűszeszendően, szívvel-lélekkel vágyván a mondén¹⁸ világ minden gyönyörét, a tiltott, az értéktelennek tartott, lenézett, erkölcstelennek címkézett nagyvilágiságot és a tudomány meg a művészet minden zamatát; legelőbb nőket, pénzt és uralkodást.¹⁹ Az együtt-élést helyettesítő *együtt melletti* élés elemzésében a *Barokk Róbert* megírásán már túl, a *Praen* még innen, 1930. november 13-a reggelén „egy hisztériás este és a reggeli anyai tiráda után” a probléma gyökerét abban ismeri fel, hogy a három együtt élő ember alapvetően nem ismeri egymást. Vergődő szeretetüket képtelenek kimutatni. Valami hasonlóan vonzó-taszító viszony áll fenn Szentkuthy és lánya, Marion között, aki tizenöt-tizenhat évesen vált külön a családtól és előbb Svájcban, majd Olaszországban élt. Szentkuthy, úgy tűnik, annyi szerepet előrelátott magának az életben, de a legéletesebbe, az apaszerepbe képtelen volt beilleszkedni. *Az alázat kalendáriuma* című vallomásában fel is róttta magának ezt a familiáris rövidzárlatot: „Kis családtalan család-koboldok suttogták körbe-körbe: látjátok a rossz apát? Míg gyermeke játékot könyörögve nyújtja ki kezét kis ágya rácsán, mint vágy-terméstől terhes ág a parkból, ő a mutatók síri nádjait lesi az órán. Aztán eltűnik, léha szökevény, családtagadó, renegát. S az este Claude Lorrain módjára klasszikus romjai közt a szeretője várja: szöke zsurlókkal fején, gyermek-pufók arccal, stilizáltan selypítő ajakkal, gyerekebben a gyereknél. Üdvözlégy szerető-gyermek: Isten előtt babiloni séma-hetéra, polgároknak piszkos jogi sakk-báb, gyáva anyaszemben fiát ölő betegség, régi asszonnak barbár amazón a harcban. S nekem? Gyermeke, lányom, apaságom első vérségi bizonyítéka. Körülteged sisetereg etikás népek rég-kész retorikája: te vagy a család-ölő, az utcai erősz, a gyermekszoba festett démona, fiatal apák szadista szirénje. De míg testeden így zörög az átok (jégeső erdómélyi szűz falevélen), egy új apa, a faun-délután

kottáira dúdolva efféléket üzen feléd: visszacsábítóttál a családhoz, apasághoz, s nem kell többé semmi, csak az idill, a fészek, a te-gyermek.

Aztán megunva fehér fuvoláját, átlép a rágalom-vizes hideg bokrokra, gyerekéhez megy, s csókolja, csókolja megtalált kacagó szeretőjét. Tégy mindörökre nőrsszé, csavargó hetéra, s légy madonnás matresse, szőke gyermek!”²⁰

Az apjára visszaemlékező Mariella szerint Szentkuthy „NEM VOLT apa”, katolikus szent házasságot kötött, s már akkor lelki problémát okozott neki, hogy nem akart gyereket. „Nem emlékszem, hogy valaha is az ölemben ültem volna, nem emlékszem, hogy valaha is elvitt volna sétálni, nem emlékszem, hogy valaha is játszott volna velem, akár a gyerekszobában – ahová még véletlenül se tette be a lábát! –, akár kint a réten vagy a parkban; nem emlékszem, hogy valaha elvitt volna az Állatkertbe, vagy a »vurtsli«-ba, vagy hogy türelmesen tanított volna valamire. Vagy hogy »jóéjt-pusztit« adott volna nekem. Nem, ő nem ILYEN apa volt. Ő egy igazi jó, megértő BARÁT volt mindig. Na de hány évesnek kell lennie egy gyereknek ahhoz, hogy már felnőtt »barátja« legyen? Hát elég nagyoknak. Nincsenek tehát olyan emlékeim Édesapámról, amelyek pici gyerekkoromhoz vezetnek vissza, csak olyanok, mikor már valamiféleképpen »haverok« tudtunk lenni, és ő beszélgetni tudott velem.”²¹

A szülői ház viktoriánusan szemérmes és gyakorta konfliktusos világából való menekvés egyfelől a nők felé vezetett.²² Folytonos bizonyítási kényszer ösztökelte az újabbnál újabb hódítások felé, ugyanis külsőjét, bandzsaságát (szemét 1928-ban operáltatta meg), ha nem is undorral, de kíméletlen öniromniával szemlélte és ostorozta.²³ Másfelől a hasonló műveltségű férfiak társaságát kereste, ám a barátságban se volt képes feloldódni, kínzó kisebbségi érzéséből fakadóan folytonos elismerésre, pozitív méltatásra, buzdításra vágyott, amit barátaitól hiába várt – azok ugyanis egyenrangú társuknak tekintették, nem pedig idegérzékeny kamaszként kezelték. Pfisterer Miklós 1927 és 1929 között Vajthó László²⁴ (tanára) biztatására rendszeresen publikált a *Napkeletr*ben, s ebben az időszakban ismerkedett össze Halász Gáborral, Szerb Antallal, Hamvas Bélával, Kerecsényi Dezsővel, Hevesi Andrással, Németh Lászlóval. A tőle hét évvel idősebb, nem hétköznapi műveltségű Halászra és Szerbre bámulattal nézett fel, de mindkettőjükkel szemben komoly fóbiája alakult ki. Vágyott társaságukra, ugyanakkor közös vacsoráikat szenvedésként élte meg.²⁵ Halász Gáborral az angol irodalomról, azon belül pedig az angol barokkról társalogtak sokat, miközben Szentkuthy úgy érezte, Halász elnyomja műveltségével, gondolatainak eredetiségével, már-már attól rettegett, hogy ezen gondolatok epigonjává válik a társasági életben, Halász pusztán léte is démonként üldözte.²⁶ Szentkuthy kétségbeesésében a szokásos módszerével előbb magát elemzi Halász vélt perspektívájába illeszkedvén, majd fordítva is analizál – és ekkor találja meg a kiutat a féltékenység démonikus köréből, midőn felfedezi, hogy valójában külön utakon járnak: Halászt a *tudásvágy*, őt az *alkotásvágy* ösztönzi.

„Irtózom a riválisoktól: Szerb Antal!” – olvashatjuk a napló 1930. december 11-i kurta megjegyzését, ami visszautal Szerb Antal 1930. március 15-én, Londonból írt levelére, amelyben értetlenül mélézik Szentkuthy féltékenységére utaló levele felett, nem tudván, konkrét személyre féltékeny-e, vagy inkább

valami intellektuális attitűdről lehet szó. Szerb inkább e másik felé hajlik, ugyanis a (véltetően) első, Szentkuthyhoz írt (válasz)levelében felrója, hogy: „levelét a túl-szenzitív emberek furcsa taktikájával, olyan ügyesen formulázta meg, hogy belekényszerít engem valami sértő és jogtalan szuperioritás attitűdjébe, amitől iszonyodom.”²⁷ A rapszodikus barátság egyik legleleplezőbb dokumentuma Szerbnek az 1930. április 17-én, Párizsban kelt levele, amelyben egyebek között arról fogalmaz, hogy maga is analitikusan tekint kapcsolatukra: „... attól félek, hogy a tudatod mélyén valami olyasfajta vízió él a barátságról, hogy te szidod magadat, és a másik mégis csodál téged. Miklós, sokkal öregebb egyedlelker (sic) vagyok, semhogy ne látnám meg a gőgöt minden alázatosságban, és jobb szeretném, ha egy kicsit nyíltabban gőgös volnál.

Mindazonáltal ne várd tőlem állandóan azt, hogy leborulva imádjalak. Én csak nőket szoktam leborulva imádni, és azokat is csak régebben. Törődj bele a distanciába és a közönybe, ami minden barátság alapja, és ne akard, hogy mi ketten mithoszt valósítsunk meg.”²⁸ A napló Szerb Antal észrevételének hitelességét bizonyítja. A doktori disszertációját író Szentkuthy Halász- és Szerb-fóbiájának kulcsa a következő: „Ha Halászné (Szerb, Hevesi, Kerecsényi stb.) egyetlen dicsérő jelzőt mondanának rólam: megváltás volna. Térden kúsznék eléjük, hogy dicsérjenek!”²⁹

Döbbenetes, hogy a nyelvel mindent leírni, megjeleníteni, valósággá fantáziálni képes Szentkuthy naplójában és életében egyaránt elégtelennek érezte az irodalom eszközét – bár az is tény, hogy a személyiségfejlesztő önvizsgálatai során valójában a művész-lét, nem pedig az író-lét megvalósítására törekedett –, és ezért képzeletének képzőművészeti leképezését a szöveg lejegyzésével egyenrangúként kezelte. Ám amíg a szövegben a földközeli valóság realitásának a hevülete is átsüt, addig rajzaiban, illusztrációiban az emelkedettség, a spiritualitás folytonossága uralkodik. Alakábrázolásai leginkább lebegtetettek, Greco módorában nyújtottak. Figurái mintha valami éteri vonzás sugarába kerültek volna, légúres térben lebegő testüket láthatatlan erő centrifugálja maga köré. A minimális eszközökkel megjelenített figurális kompozíciók hangsúlyozott jelképiségét nyomatékosítja az ugyancsak vázaltszerűen jelzett, de kompozíciójában az antikvitást, sőt, a biblikus idöket idéző háttér. A naplóíró szellemi orgiája akkor hág tetőpontra, midőn a rajzokat értelmező magyarázatokkal, párhuzamos szövegekkel egészíti ki. A napló némely ilyen, gondolatot és fantáziát egybemosó illusztrációja még a *Prae* elvont dialektikus futamainak ismeretében is az értelmezhetetlenségig elvont marad, műalkotássá minősül, amit megmagyarázni nem, csak élvezni tudunk. Tompa Mária szerint Szentkuthynak a rajzolás iránti mohó vágya a folyamatos gyónásigényre vezethető vissza, arra az önvizsgáló vallomásosságra és a külső-belső élményeknek a lejegyzés általi realitásba-emelésére, amelyek összefonódása Szentkuthy életformájává vált.

Amit közreadott naplóbejegyzései közül az utolsóban imígyen összegez: „Fantázia? fantáziából írni? Értelmetlenség, elavultság. Csak a valóság! Amit láttam, amit tapintottam, szagoltam, hallottam. Le kell győzni azt a gyávaságot, mely azt súgja, hogy »nem szabad az élményeket naplószerűen leírni«, Minden azon múlik, hogyan írom le. Mit láttam, mit hallottam, mi mindent vettem észre? Ha sokat láttam, ezer árnyalatot, ha sok okos és mély, játékos

és szikrázó gondolatot ébresztett bennem, ha képekkel és logikával tudom kifejezni, világosan és erjedő-erjesztő gazdagságban, stílussal, eleganciával, hittel és nemtörődomséggel: mit számít az, hogy a valóságot, a napló-anyagot mondtam el? Már rég nem napló az, hanem mű, mű, opus, igazság, szépség, tanulság, evokáció, vallás, emberiség. És kell-e más?”³⁰

JEGYZETEK

- 1 Szentkuthy Miklós: *Fájdalmak és titkok játéka. Naplójegyzetek és naplóillusztrációk (1925–1942)*. Magvető. Budapest, 2001
- 2 Nausikaa – mai átrásban Nauszikaa. Odüsszeusz azt követően találkozott Nauszikaa-val, hogy a tenger a partra sodorta a phaiákok földjén. Nauszikaa királylányhoz illő méltósággal, ugyanakkor megkapó őszinteséggel beszélt a sorsüldözött férfival, sőt, társnőinek azt is megvallotta, hogy szívesen látná férjéül a hőst. Szentkuthy számára bizonyára a Nauszikaa személyében egyesülő részvét és vágyakozás elegye lehetett ihlető, ami megfelelt a Szentkuthy karakterében is jelen lévő, egyfelől démonikus, másfelől gyermeki vonások kettősségét harmonizáló egységgel.
- 3 Füzi László: *Lakatlan Sziget I–III. Napló 1997–1999*. Kalligram Könyvkiadó. Pozsony, 2000
- 4 *Szerb Antal levelei Szentkuthy Miklóshoz*. Közreadja Tompa Mária. Holmi. 1994/1
- 5 Doktori disszertációja mellett az egyetlen, amit polgári nevén, Pfisterer Miklósként jegyzett.
- 6 Posztumusz jelent meg a hagyatékból, 1991-ben.
- 7 *Realitás és irrealitás* viszonya Ben Jonson klasszikus naturalizmusában.
- 8 Mariella Legnani: Milyen apa volt Szentkuthy Miklós? In: *A mítosz mítosza. In Memoriam Szentkuthy Miklós*. Nap Kiadó. Budapest, 2001. 381. o.
- 9 *A varázskert*. Budapest. 1986/május
- 10 *Fájdalmak és titkok játéka*. 109. o.
- 11 „Annyit dolgozott, hogy a szervezete, a teste fellázadt a szelleme ellen, s a pihenés e borzalmas formáját, a depressziót választotta. Az esze persze tiltakozott a kényszerpihenő ellen” – nyilatkozta az említett betegségről az író titkára és munkatársa, hagyatékanak gondozója, Tompa Mária. (*Virágszál a bandza kisfiú sírján*. Kovács Boglárka Interjúja Tompa Móriával. Népszabadság. 2001. március 17.)
- 12 „[a *Frivolitások és hitvallások*] minden eddigi Szentkuthy-műnek valóságos summája, egyúttal az író életregénye is [...] De nevezhetnénk irodalomtörténeti regénynek is ezt a vallomáskötetet, vagy kultúrhistoriai kisenciklopédiának, ha pozitív ismeretek iránt érdeklődünk, melyek Szentkuthy frói munkásságával szoros kapcsolatban állnak vagy állhatnak...[...] nem fontosak a vallomások úgynevezett igazmondásának a határai: nem az igazolhatóságuk a dicséretes, hanem az elhithető erejük a lényeges.” Bori Imre: *Fréziák és barkák*. In: Bori Imre: *Hétről hétre*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1998. 101–102. o.
- 13 *Az alázat kalendáriuma*. 25. o.
- 14 Az 1992/2 és 1992/3-as jelzésű számokban.
- 15 L. I. kötet, 351. o.
- 16 L. a 45. oldaltól
- 17 *Az alázat kalendáriuma*. 95. o.
- 18 „... a művészet volna a *formálóm* és a *mondénség* a *metaforám*, – ugyanannak a végzetnek két, időrendben egymás után következő alakja. Ezek a kettősségek, mint *élet* és *alkotás* jellegzetesen maiak, amikor a »művészi lét« megszűnt, vagyis megszűnt az ősi lehetőség, hogy műalkotás és életforma határvonal nélkül egybeolvadjanak, mint a tánc esetében. [...] Az elementárisan táncoló táncosban nem támadhat fel a groteszk kérdés, hogy ő »táncos«-nak született-e, avagy csak az erdők és templomok tereiben »sétáló«-nak (vagyis mondénnek). A táncos egyszerűen

- efemer és isten, egyszerre neurotikus naplopó és szakadatlan műalkotó.” *Az alázat kalendáriuma*. 24. o.
- ¹⁹ Vö. 1929. október 7-i bejegyzés.
- ²⁰ *Az alázat kalendáriuma*. 158–159. o.
- ²¹ Mariella Legnani: *Milyen apa volt Szentkuthy Miklós?* In: *A mítosz mítosza. In Memoriam Szentkuthy Miklós*. Nap Kiadó. Budapest, 2001. 374. o.
- ²² A napló pontos analíziseket közül Szentkuthy szeretőiről, illetve hódítási terveiről, pl. a 120.; 134–135.; 141.; 144.; 150. oldalon, sőt, már a legelső naplóbejegyzés is nőüggyel kezdődik.
- ²³ „De ha a tükörbe nézek – van-e reményem, hogy valaha egy nő csak le is köpjön? Hiszen életemben még senkinek a szemébe nem néztem, mert a bandzsaságom és otromba szemüvegem mindig röhej-forrás.” (*Fájdalmak és titkok játéka*. 61. o.); vagy: „Nézem régi fényképeimet: horror-sorozat. Matrózruhában, kopaszon (ez volt a kötelező gyerek-hajviseletem): buta, bandzsa, ós-kretén nézés, lógó száj. Másik: kinyúlt haj, daganatszerű ovális dudor a bal fülem alatti ál-részen – ma is groteszkké teszi nyúlt arcomat, alakatlan homogén államat. Bandzsa még itt is. Nézés: bárgyú.
Harmadik: púpos, melankolikus nézés, hülye arc, vastag keretű szemüveg.
Negyedik: Corvin-féle 8-as sorozat, öreg, esetlen, rút. (Jelzőimet nem mazochista pártosz vezetni kizárólag – »rút« más, mint »groteszk«. Precfizio!)
Ötödik: index-kép. Bandzsa náfv góg-akaras, esetlen.
Hatodik: gimnáziumi közös kép: vigyorgó, puffadt ovál-arcom (nincs homlok, két puffadt féltojás az arcom, az egyik dagadtabb, óriási áll egybe, törés nélkül) klasszikus képe. A megaláztatás galériája ezek a képek.” (*Fájdalmak és titkok játéka*. 77–78. o.)
- ²⁴ A Szentkuthy írói nevet is Vajthó László indítványára és a vasúti menetrendből választott Szentkút helységnév módosításával vette fel Pfisterer Miklós.
- ²⁵ Vö. *Fájdalmak és titkok játéka*. 75. o., 1930. december 2-i bejegyzés.
- ²⁶ Vö. 81. o., 1930. december 26-i bejegyzés.
- ²⁷ *Holmi*. 1994/1. 82. o.
- ²⁸ *Holmi*. 1994/1, 84–85. o.
- ²⁹ *Fájdalmak és titkok játéka*. 81. o.
- ³⁰ *Fájdalmak és titkok játéka*. 151. o.